

Sjællands kvaler

Temanummer: By og land – eller by mod land

København er i rivende udvikling, mens der er stagnation på den anden side af Sjælland. Fødselstallet i Vest- og Sydsjælland er lavere nu end for 20 år siden. I København er det fordoblet. Antallet af arbejdspladser udvikler sig tilsvarende forskelligt. Det er en overraskende udvikling. For København var for 30 år siden både befolkningsmæssigt og erhvervsmæssigt i krise. Dette essay trækker trådene tilbage til den industrielle revolution i anden halvdel af 1800-tallet for at finde baggrunden for denne udvikling og påpeger, hvordan byens fysiske rammer, befolkningens uddannelse og markante ændringer i produktionsvilkårene har dannet rammerne for en selvforstærkende, positiv udvikling i København. Parallelt hermed ses Vest- og Sydsjælland som et område uden en tilsvarende dynamik, hvis fremtid er knyttet op på Københavns fortsatte udvikling.

Personlig prolog

Jeg er født i 1958 på Christianshavn af forældre fra provinsen. Min mor var proprietærdatter, fra en gård i Tryggelev på Langeland. Som pige fik hun ikke lov til at komme i gymnasiet i Svendborg, så hun kunne blive læge. I stedet flyttede hun hjemmefra, turede rundt et par år og indskrev sig så på en privat skole for fysioterapi i København. Hendes forældre betalte. Min far var tømrersvend fra Sorø. Han ville være arkitekt og møde de store ånder på tegnestuerne i København. De mødtes og bosatte sig i København.

Da jeg var fire år, og min bror lige var født, insisterede min mor på at flytte ud af København, væk fra den konstante larm fra B&W's svejsehal lige på den anden side af den stinkende kanal og væk fra tuberkulosen hos børnene i baghuset. Så familien forlod byen, og jeg voksede op i Skælskør og Sorø.

Efter studentereksamen flyttede jeg til København for at læse. Der var ikke brug for mig i Sorø, og jeg skulle videre. Hvad jeg skulle læse, var mindre vigtigt. Da min kone og jeg fik børn, flyttede vi ud af byen til Gladsaxe. Børn skulle jo have græs under fødderne. Og derfra kunne vi cykle til vores arbejdspladser, Handelshøjskolen og Rigshospitalet. Bil havde man ikke.

Vores børn bor, arbejder og har selv børn helt inde i København. Og har det godt der.

PETER LOTZ

Lektor, Copenhagen
Business School
pl.si@cbs.dk

Om dette essay

Som samfundsforskere er vi ofte forblændede af tidens aktuelle temaer. Vi bruger vores opmærksomhed på de seneste udviklinger, oftest på måneds- eller årsbasis. I dette essay kaster jeg det lange lys tilbage i tid for at belyse nogle af de forandringer, som korte tidshorisonter ikke så let opfatter. Med min egen livshistorie som ledetråd prøver jeg gennem min faglighed som økonom med interesse for teknologi, stordriftsfordele og konkurrence at forstå den udvikling, som de seneste 60 år radikalt har forandret arbejdsliv og erhvervsstruktur på Sjælland. Hvorfor er København stukket af fra resten af Sjælland? Hvad er det for drivkræfter, der synes at rive Sjælland over i to dele? Jeg prøver også at vurdere, om denne udvikling vil fortsætte – og om man kan gøre noget ved det.

Byens kraft

Historien om byernes udvikling starter traditionelt med Mesopotamien, hvor arkæologiske udgravninger længe har dokumenteret fremkomsten byer lige efter 4000 f.v.t. Specifikt bliver byen Uruk, som med op mod 40.000 indbyggere før 3000 f.v.t. ofte regnet som verdens første by. Uruk lå på en flodslette i Sydirak, som tillod intensivt landbrug baseret på kunstvanding. På samme måde – og næste lige så tidligt – opstod der byer i Indusdalen i Pakistan og ved Den Gule Flod i Kina.

Disse byer havde udviklet en høj grad af specialisering og arbejdsdeling, og med klar opdeling af befolkningen i by og land er de oplagte som prototyper for vor tids byer. Men nyere udgravninger viser, at folk boede sammen både tidligere og på andre vilkår. Allerede omkring 4000 f.v.t. var der en helt anden slags byer i det sydvestlige Ukraine. I Taljanky boede der eksempelvis måske 10.000 mennesker i en slags mega-landsbyer, hvor stort set ens, fritliggende huse i lige store parceller var placeret i koncentriske cirkler. Her var imidlertid stort set ingen arbejdsdeling. Endnu tidligere, omkring 8000 f.v.t., boede omkring 5.000 mennesker i byen Çatalhöyük ved Konya i sydvest-Tyrkiet i en bikubelignende by med helt tætliggende huse med adgang fra tagene. De var først og fremmest jæger-samlere, men eksperimenterede med ”oversvømmelseslandbrug” i de nærliggende vådområder.

Så mennesker har tidligt fundet sammen i permanente byer, og endnu tidligere har de mødtes midlertidigt i meget store lejre. De enorme anlæg ved Göbekli Tepe i Tyrkiet (fra ca. 9000 f.v.t.) og Stonehenge i England (fra ca. 3000 f.v.t.) bevidner, at man ved disse samlinger har kunnet mobilisere og koordinere store fælles projekter. Men hvorfor man har mødtes, står hen i det uvisse. Måske for at udnytte sæsonmæssige jagt- eller samle muligheder? For at bytte ting eller finde partnere? For at være sammen, fortælle historier og feste?

Der er imidlertid ingen tvivl om, at Uruk og de tilsvarende ”rigtige” byer rundt omkring i hele verden var starten på en hel ny epoke i menneskehedens hi-

storie. Byerne samlede folk, varer og viden i et omfang, der muliggjorde masseproduktion og udvidet specialisering. Udviklingen af pottemagerhjulet kan være et eksempel. Det menes udviklet netop i Mesopotamien på Uruks tid, og det giver god mening. En stor by har et større marked end en lille by, så der er et større potentielt marked, og måske også et marked, der efterspørger mere ensartede produkter. Det giver her mening at se sig om efter en teknologi, der måske kræver investeringer, men som er mere effektiv ved store mængder. En større by har også flere pottemagere, og dermed en bredere viden-pool at trække på, ligesom der er en konkurrence mellem pottemagerne om at producere billigt og derfor en større villighed til at eksperimentere.

Byen skabte også nye behov, fx for at registrere data og aftaler. Optælling af lagre og indgåelse af aftaler er svært uden både et skriftsprog og matematik. Så ikke underligt hænger byer historisk sammen med udviklingen af både skriftsprog og matematik. Byen i sig selv kræver udvikling af nye typer bygninger, vandtilførsel, transportmidler, sanitære forhold etc., som må udvikles. Byen tillader og synliggør forskellige arbejdsopgaver og giver volumen til at uddanne til forskellige funktioner.

Dermed giver byen også mulighed for udvikling af religiøse og sociale institutioner. Uruk havde eksempelvis egentlige skoler og et tempel, der også havde en stor produktion af varer, fx uldtøj og mejeriprodukter. Med byerne fulgte efterhånden også en tydeligere social lagdeling og en bevægelse væk fra ”primitivt demokrati” eller forsamlingsstyre hen mod monarkier. Monarkier var måske nødvendige for at regulere de stadigt større og mere komplekse byer. Eller måske var en vis form for eksisterende administration, fx gennem forsamlinger og templer, omvendt nødvendig for at en monark kunne kontrollere byen?

I byen har man kunnet møde både ligesindede og finde inspiration i andre miljøer. Arkitekten har fx kunnet lære geometri hos de astrologer, der tydede stjernerne. Købmændene har kunnet lave bedre kontrakter, hvis de har haft adgang til skrivere, tolke og nøjagtige og standardiserede målemetoder. Byerne har fungeret som laboratorier, hvor udvikling gennem læreprocesser har været dominerende, og hvor konkurrencen internt og mellem byer har ansporet til udvikling og præmieret nyskabelser.

Men livet i byen kan være hårdt. I det gamle Rom døde indbyggerne som fluer, specielt i sensommeren, når varmen fordærvede mad og drikke. Og under industrialiseringen døde man i de store byer af slid, sult og sygdomme – samt forurening. Derfor kunne de store byer ikke reproducere sig selv. De var helt afhængige af en befolkningstilgang udefra. I Rom kom den fx fra kolonierne, og under industrialiseringen fra de omliggende landbrugsområder, hvor effektiviseringen frigjorde arbejdskraft.

Byerne selv er også sårbare. Da Romerriget disintegrerede, gik det hårdest ud over byerne. De nærmest forsvandt og dukkede først op ca. tusind år senere. Tidligere var det sammen sket ved sammenbruddet i kulturerne i det østlige

Middelhav i den sene bronzealder. De store byer blev udraderet, og nye opstod først mange århundreder efter.

Når byer ikke trues af krig, pest, eller klimaændringer, og i øvrigt er velfungerende, så er de imidlertid kraftcentre for handel, produktion og videnudvikling. Byen tiltrækker alt og alle, fra de magtfulde, som kan bruge byen til at udbygge deres positioner, til de laveste og udstødte, som mistrives på landet. Byen rummer muligheden.

Provinsen bløder

Men lad os vende tilbage til Sjælland. Til min barndoms Sjælland med stolte købstæder som Sorø, der i det foregående århundrede havde overtaget initiativet fra landområderne, men som selv snart skulle blive kørt over. For hvad der skete i 60'erne og 70'erne lagde grunden til det nærmest totale kollaps for provinsbyen, som vi har været vidne til de seneste årtier.

Hvad var en provinsby dengang? Den lå lidt som en selvforsynende ø, der skvulpede i det store hav af landbrug, og med fastlandet – i form af den store by, København – i tilstrækkelig afstand til, at man kunne opretholde en illusion om selvstændighed.

Byen var i en vis grad selvforsynende. For den havde jo sit eget mejeri, sin foderstofforretning, sit rugbrødsbageri, sit jernstøberi. Den havde også sin egen detailhandel med lokale købmænd, bagere, slagtere, tøjforretninger, boghandlere osv. Mine forældre var en del af de liberale erhverv som hhv. fysioterapeut og arkitekt, og der var en stribe tilsvarende sagførere, ingeniører, revisorer. Byen var fuld af ”selvstændige” i den forstand, at de ejede deres egne forretninger, fra enkeltmandsvirksomheder til de egentlige ”fabrikanter”.

Der var heller ingen, der pendlede, i hvert fald ikke længere væk end nabo-byen. Dels kunne man jo finde de fleste typer arbejde lokalt, og dels var transporten for langsom.

Helt selvstændig var provinsbyen dog ikke. Den leverede også til det omgivende samfund. I Fuglebjerg havde fx maskinfabrikanten HAKA fundet ud af at lave vaskemaskiner, og i Kalundborg havde en iværksætter fundet på Carmen Curlers. Og så var der andre, der kunne bruge provinsens overskydende arbejdskraft, som da Danavox placerede en samlefabrik for høreapparater i netop Sorø.

Men forestillingen om selvstændighed krakelerede under 70'ernes krise. Andelsmejeriet blev opslugt af Øernes Konsummælk-Selskab, som lukkede den lokale produktion, og rugbrødsbageriet blev solgt til Schulstad, som også nedlagde det lokale bageri. Danavox flyttede produktionen til England, og i nabo-byerne blev Carmen Curlers købt af amerikanerne (som i forvejen købte de

fleste af produkterne), og HAKA blev købt af en større konkurrent i Italien, som fortsatte produktionen der.

Detailhandelen blev også ramt. Byen var fuld af specialbutikker. Men min mor kørte dog i 70'erne en gang om ugen til Slagelse for at gå i Vestsjællandscenteret, hvor udvalget var større. Og de første eksperimenterende supermarkeder dukkede op. Og derefter gik det stærkt. Bymidten blev tømt for dagligvarebutikker, tøjforretninger og de andre specialbutikker. Dagligvarerne kunne herefter kun fås i mindre indkøbscentre uden for byen med filialer af de landskendte kæder.

Og da den ”private” selvstændighed således grundigt var blevet undermineret af markedskræfterne, måtte det offentlige ikke overraskende igennem samme mølle. Sygehuset blev nedlagt, skolerne sammenlagt, administrationerne centraliseret. Men disse offentlige centraliseringsøvelser var sådan set kun salt til det sår, som udviklingen i den private sektor havde påført byen. For alle typer produktion – privat eller offentlig – gjaldt, at lokal småskalaproduktion var blevet urentabel.

The Zealand Divide

Sorø stod, som de fleste andre provinsbyer, stille. Så da jeg var færdiguddannet som økonom i 1985, var der ingen tvivl for mig om, at jeg skulle blive i København. Sorø havde kun én oplagt arbejdsplads for mig – nemlig på det nye amtsrådhus, som min far i mellemtiden havde tegnet. Og jeg var ikke den eneste, der ikke slog mig ned i Sorø eller omegn. Uanset om de videreuddannede sig, var det meget få af mine gymnasiekammerater, der bosatte sig i Sorø. Der var ikke brug for vores generation i Sorø.

København i fattig-firserne var heller ikke nogen decideret fest, men der var klart bedre muligheder end på Vestsjælland. Og kort efter eksploderede København i en vækst, som tilsyneladende ingen effekt har på resten af Sjælland, men som derimod ser ud til at splitte Sjælland i to helt forskellige verdener.

Hvis det er ret åbenlyst, hvad der ændrede min barndoms provinsby, er det mindre klart, hvorfor København nu klarer sig så godt. Der er rigtig mange faktorer på spil. Men før vi ser på denne komplicerede historie, så følger her et øjebliksbillede af forskellen mellem København og resten af Sjælland.

Det er en slags statistisk røntgenbillede af et hjørne af Danmarks arbejdsmarked. Et røntgenbillede viser ikke kød og blod, men kun ben. Det samme gælder statistiske oplysninger. De giver ikke det fulde billede. Men nogle gange kan de give skelettet til en større forståelse

Jeg stiller i Figur 1 skarpt på de akademikere, som jeg selv har været med til at uddanne på CBS. Og jeg zoomer yderligere ind på de 30-34-årige beskæftigede akademikere fordelt på alle Danmarks landsdele. Ved at vælge netop

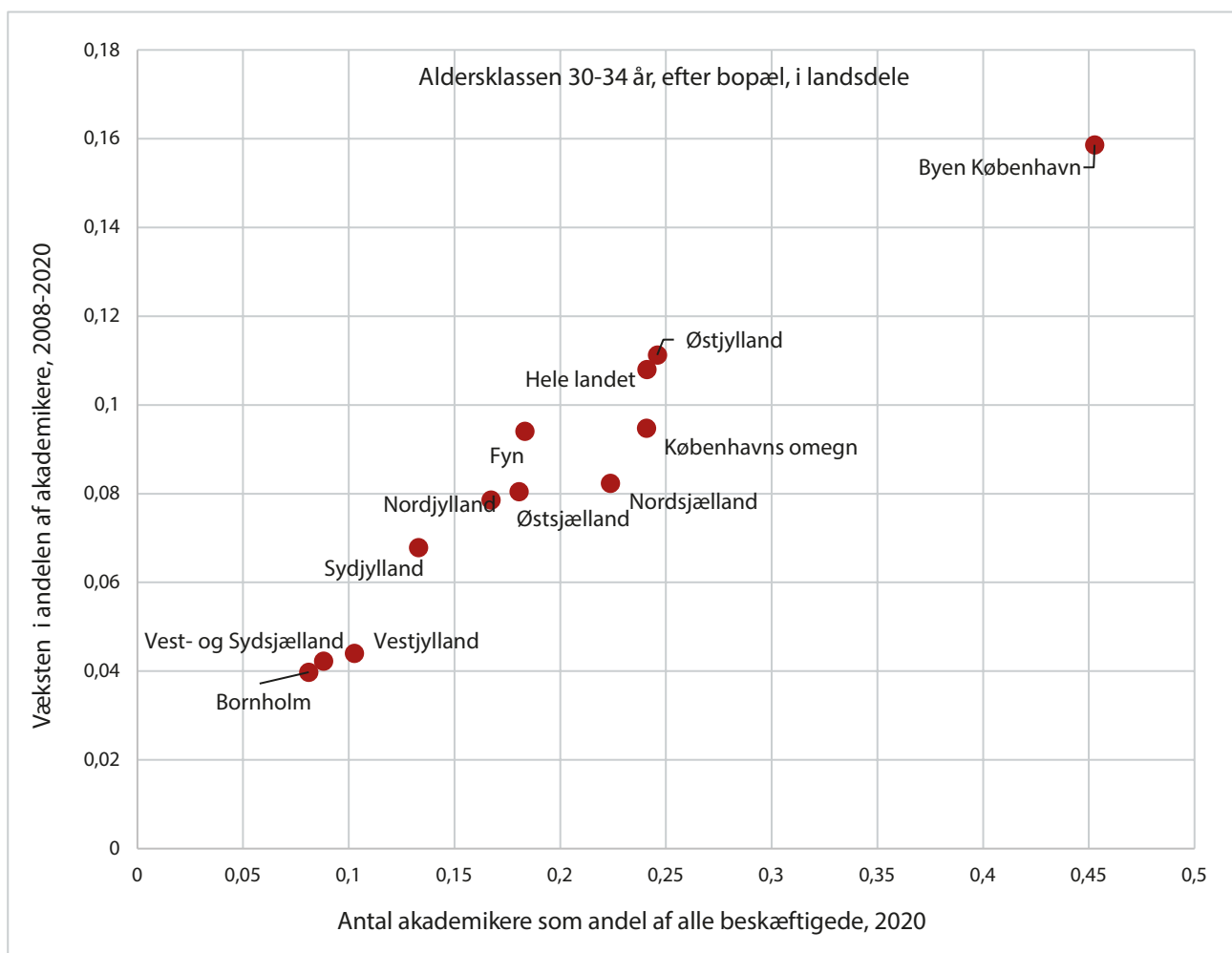
denne alderskategori registrerer jeg det aktuelle arbejdskraftbehov for disse unge mennesker i hver landsdel.

Det skal bemærkes, at den geografiske oplysning gælder personernes bopæl. Personen kan således pendle til et arbejdssted i en anden landsdel. Men for de geografisk store landsdele er denne pendling meget begrænset, og for hovedstadsområdet sker pendlingen typisk til nabo-landsdelen. Så diagrammet viser i store træk også, hvor arbejdspladserne ligger.

Hver af de danske landsdele er placeret i diagrammet med aldersklassens aktuelle (2020) akademiker-andel på den vandrette akse og ændringen i denne andel mellem 2008 og 2020 på den lodrette.

I 2020 var det for Danmark som helhed 24 procent af alle 30-34-årige beskæftigede, der havde en længerevarende uddannelse. Bare 12 år tidligere, altså i 2008, var det kun 13 pct. Så vi har altså fået næsten en fordobling af andelen over de 12 år. Det er en voldsom vækst, men den er ikke overraskende på baggrund af den massive stigning i optaget på universiteterne.

Figur 1: Beskæftigede akademikere som andel af alle beskæftigede

Kilde: Danmarks Statistik, Statistikbanken, tabel HFUDD16

Men disse unge mennesker fordeler sig ikke jævnt over landet. På Sjælland er der landsdele i begge ender af et bredt spektrum. Den højeste andel findes i landsdelen Byen København (defineret som kommunerne København, Frederiksberg, Dragør og Tårnby). Blandt denne landsdels generation af beskæftigede 30-34-årige har nu 45 pct. en akademisk uddannelse! Det niveau er nået efter en vækst i den foregående periode på 16 procentpoint.

I den anden ende af diagrammet finder vi landsdelen Vest- og Sydsjælland (som inkluderer Lolland-Falster). Her finder man nu kun få unge akademikere, faktisk kun 9 pct. Og væksten fra 2008 har også været meget lille, nemlig knap 4 procentpoint.

Imellem disse yderpunkter finder vi så resten af landet, med Bornholm og Vestjylland i næsten samme situation som Vest- og Sydsjælland og resten af landsdelene lidt under landsgennemsnittet. Ikke overraskende ligger Østjylland næsten på landsgennemsnittet. Østjylland er lidt som en lille udgave af Sjælland: En stor by med et opland.

Hvad laver alle disse akademikere i København? Et oplagt bud kunne måske være, at de fylder Københavns store centraladministration. Selv om offentlig administration er en stor arbejdsgiver i Byen København, er det dog ikke i den offentlige administration, at de unge akademikere i København finder job. I hvert fald ikke mere end i andre landsdele. Sektoren "Offentlig administration, forsvar og politi" beskæftiger 13 pct. af de unge akademikere i Byen København, hvor landsgennemsnittet er 12 pct. Og hvis man kigger ned over den samlede branchefordeling, skiller Byen København sig heller ikke ud. "Tætheden" af akademikere er bare meget større i alle københavnske brancher.

Det fremgår også af figuren, at der har været en klar, positiv sammenhæng mellem udgangspunkt og vækst. Det ligner en Matthæus-effekt: "Jo mere du har, des mere skal dig gives." Der er således noget "selv-stimulerende" over udviklingen. Vest- og Sydsjælland havde meget få unge akademikere i beskæftigelse i 2008 og har kun fået lidt flere. Byen København havde mange akademikere – og fik endnu flere.

Så nu har vi et Københavnsområde, der har masser af højtuddannede og et erhvervsliv, der til stadighed efterspørger flere, mens Vest- og Sydsjælland har ganske få højtuddannede og et erhvervsliv, der kun meget langsomt udvikler behovet for flere.

Hvis mennesker, og hvad de kan og gør, er, hvad der bygger et samfund, så har vi her at gøre med to ret forskellige samfund, i hvert fald hvad angår deres roller i det danske og globale produktionssystem. Hvis næsen halvdelen af de unge, der kommer ind på arbejdsmarkedet i København, er akademikere af forskellig slags, og mindre end 10 pct. er det i Vest- og Sydsjælland, så er der nok tale om ret forskellige erhvervsstrukturer og -dynamikker.

Det er den forskel, som resten af dette essay undersøger. Men før jeg gør det, skal jeg bemærke, at forskellen ikke nødvendigvis siger noget om indkomst og forbrugsmuligheder. En 25-årig tømrersvend i Ringsted kan hurtigt tjene klart mere end en 30-årig akademiker i København – og samtidig bo billigere.

Smedenes århundrede

København er tydeligvis kommet ind i en god spiral. Så lad os se lidt på baggrunden for denne udvikling.

Både Sorø og København siges at være grundlagt af Absalon. Ingen af delene er rigtige, for klosteret, som Absalon byggede kirke i Sorø til, var der i forvejen. København var også godt på vej, da Absalon fra 1167 byggede (eller forstærkede) byens borg. København blev nok grundlagt som en handelsplads omkring år 1000 og voksede hurtigt. København havde et udmærket opland med mange landsbyer, og der var god vej til den store by, Roskilde. Men den anden side af Øresund betød lige så meget. For Skåne var var frugtbar og havde en af vikingetidens største handelspladser, nemlig Löddeköping, som var beskyttet af kongen med en trelleborg. Lidt inde i landet var den kommende ærkebispeby, Lund, også blevet grundlagt omkring år 1000. I Halland og Blekinge var der jernmalm, og lidt senere blomstrede sildemarkederne. Så en beskyttet havn med hurtig forbindelse til Sydsverige var godt stillet.

København voksede og overtog i 1300-tallet rollen som den store by på Sjælland. Størrelsen af byen sikrede, at kongerne måtte bo i København, om ikke andet for at kontrollere den. Og med kongerne kom kirke, retsvæsen og militær. Enevælden skabte fra 1660 så oveni en egentlig centraladministration med det tilhørende behov for en uddannet stab af embedsmænd.

Stat og erhvervsliv udviklede sig i de næste århundreder sammen. Handlen gennem Københavns havn var en helt afgørende drivkraft i denne periode, og staten understøttede aktivt erhvervsudviklingen ved at udstede privilegier til personer og virksomheder i København. København voksede især kraftigt i ”den florissante handelsperiode” op til Englandskrigen i 1807. Men derefter mistede byen momentum, og provinsen overtog initiativet.

Det skiftede dog igen med industrialiseringen. Som Ole Hyldtoft (Hyldtoft, 1985) så grundigt beskriver det, var hovedårsagen til den fornyede dynamik i København en erhvervsmæssige kombination af en række faktorer. København var klart den største by i Danmark og nød godt af de fordele, som størrelse kunne give i form af fx ledelseserfaring, specialviden, internationale netværk og kapital. Der var allerede industrivirksomheder, først og fremmest den værftsindustri, som betjente både krigs- og handelsflåden, men også en stor tekstilindustri. I første halvdel af 1800-tallet, altså før det industrielle gennembrud i Danmark, var der imidlertid intet, der tydede på, at Københavns industri skulle ekspandere. Tværtimod flyttede industrien ud af byen for at

udnytte vandkraftressourcer og lavere lønninger og for at betjene den øgede landbrugseksport.

Dette billede blev imidlertid ændret radikalt i de midterste årtier af 1800-tallet. Dampmaskinen var en afgørende faktor. Med dampmaskinen var man ikke begrænset af naturlige kraftkilder, men kunne lokalisere produktionen, hvor den på andre måder var optimal. Allerede i 1830'erne så man de første dampmaskiner i den københavnske industri. De var bla. opført med henblik på maling af mel til eksport til Sverige og havde derfor brug for større kapacitet, end vind- og vandmøller kunne give. Men generelt var de københavnske markeder store, så det var økonomisk mere oplagt at bruge dampmaskiner her end i resten af landet. Sammen med dampmaskinerne kom en lang række andre jern-baserede produktioner, fra jernstøberier til specialmaskiner.

Den lokale produktion af dampmaskiner kom for alvor i gang i 1840'erne med Baumgarten og Burmeister (forløberen for B&W) som en af de største. Men der var en række andre producenter, som også kunne forsyne en voksende række industrier med dampkraft. Disse industrier ekspanderede deres produktion, samtidig med at aftagerbrancherne ofte blev mere koncentrerede på færre virksomheder. Det gjaldt eksempelvis brændevins- og sukkerproduktion, hvor stordriftsfordelene var særligt udtalte.

Ekspansionen i produktionen blev understøttet af en stærk befolkningstilvækst. Indtil omkring 1860 voksede Københavns (inkl. Frederiksbergs) befolkning nogenlunde i takt med resten af landet, men i de følgende 50 år var den årlige procentvise befolkningstilvækst her på 2,4 pct. mod 0,8 pct. i resten af landet.

Dampmaskinen skubbede også ad andre kanaler på denne udvikling. For det var dampdrevne jernbaner og skibe, der gjorde det muligt at få billig, amerikansk hvede frem til europæiske markeder, og det var dampmaskinen, der gjorde det muligt at fremstille billigere og mere effektive landbrugsredskaber, som fx plove. Den forårsagede en stor landbrugskrise i 1880'erne, og den arbejdskraft, der blev til overs på landet, søgte på Sjælland og fra Sydsverige mod København – eller emigrerede til Amerika, også med damp.

København (med Frederiksberg) sugede arbejdskraft til sig i en grad, så indbyggertallet gik fra 163.000 i 1860 til 666.000 i 1921 (Statistikbanken, FT). Københavns andel af landets samlede befolkning steg fra en tiendedel til en femtedel. Det førte ikke overraskende til et byggeboom, som også krævede arbejdskraft samt maskiner, redskaber og byggematerialer samt transportmuligheder i form af jernbaner og havneanlæg.

Alle betingelser var således til stede for at udnytte de rige muligheder, som de nye teknologier tilbød. Industrialiseringen omfattende en lang række brancher, men det var jernindustrien, der førte an, ikke mindst fordi den leverede maskinerne til alle de andre brancher. København fik – især på Nørrebro – et

mylder af jernstøberier og maskinfabrikanter, der afprøvede de nye teknologiske produktionsmuligheder og konkurrerede om markederne.

Nogle af disse virksomheder blev hurtigt store. Størst blev skibsværftet og motorfabrikken Burmeister & Wain (B&W), som fra 1872 blev styret af erhvervs-kongen C.F. Tietgen (1829-1901). B&W startede med at producere dampmaskiner til skibe og derefter også selve skibene – samt et utal af andre produkter. Mest synlig blev værftsdelene, der i dets levetid nåede at bygge over 1000 skibe på Christianshavn og Refshaleøen, bla. verdens første, store dieseldrevne skib i 1912 (det første, Selandia, var en decideret verdenssensation) og nogle af de første containerskibe i 70'erne. Men B&W byggede også store dieselmotorer til fx elektricitetsproduktion og til andre værfters skibe.

Andre store virksomheder var Titan, der på nordsiden af Tagensvej producerede mekaniske maskiner som kraner og elevatorer, Lauritz Knudsen, der i samme lokalområde udviklede og producerede et hav af elektriske maskiner, fra strygejern til el-målere, samt Atlas, der på den anden side af Tagensvej producerede kølemaskiner til fødevarerindustrien.

Ikke alle erhvervsaktiviteter var dog produktion af fysiske produkter. Specielt Tietgen havde også andre jern i ilden. Baseret på gamle handelsrelationer til det russiske zar-dømme fik hans virksomhed, Det Store Nordiske Telegraf-Selskab, i 1869 koncession til at bygge og drive telegrafnettet i Rusland. Selskabet trak helt op til 1930'erne telegrafkabler og drev telegrafer i hele verden.

Den industrielle revolution i København var i det hele taget godt internationalt forbundet. For blot at tage B&W's stiftere, så var Baumgarten tilflytter fra Holsten, Burmeister var fra Nørrebro, men læste til ingeniør hos H. C. Ørsted, som sendte ham på et fire-års stipendium rundt til maskinvirksomheder i Europa, og Wain var maskinmester fra England. Og da B&W i 1880'erne hørte om Rudolf Diesels forsøg med en ny motor, opsøgte B&W's cheffingeniør, Ivar Knudsen, Diesel i Augsburg og hjalp ham med at udvikle, ja, dieselmotoren. Den første, meget ivrige kunde til et oceangående dieseldrevet skib var ØK, som handlede meget med Bangkok, og havde brug for et hurtigt skib, der ikke skulle laste kul flere gange undervejs. Så den københavnske industri var hængt op på et bredt net af andre erhvervsaktiviteter.

Fra industrien for alvor etablerede sig fra slutningen af 1800-tallet, satte ”Jernet” sit tunge præg på alle aspekter af byens liv. Politik, boligforhold, løn, trafik etc. Det var ikke mindst de lokale fagforeningsklubber og deres medlemmer i Socialdemokratiet og DKP, Danmarks Kommunistiske Parti. Jernindustrien var byens dynamo, og smedene blev arbejderklassens aristokrati. De var veluddannede, velorganiserede, internationalt orienterede, og mange driftige smede startede egne firmaer. Og Socialdemokratiet styrede København i god forståelse med arbejdsgiverne.

Men ligesom i provinsbyerne var der opbrud i 1960'erne og 1970'erne. I et voksende marked i en stadig mere åben økonomi skærpedes kravet om effek-

tivisering og udnyttelse af stordriftsfordele markant. Pludselig var virksomheder som Atlas, Titan eller Lauritz Knudsen med 2-4.000 ansatte ikke store mere.

Så Københavns industri vandede sig på samme måde som provinsens, og de største industrivirksomheder forlod byen. Lauritz Knudsen blev først slået sammen med konkurrenten NES i Valby til LK-NES og senere indfusioneret i NKT og flyttet til Ballerup. Atlas flyttede ligeledes til Ballerup, men solgte den væsentligste del fra til Electrolux og fusionerede resten sammen med den anden store danske kølefabrikant ind i Sabroe-Atlas. Titan fusionerede med Thrige og flyttede til Odense.

Noget lignende skete med de andre store virksomheder i København, herunder de to allerstørste: Carlsberg havde ikke økonomiske problemer, men fik pladsmangel i Valby og påbegyndte fra slutningen af 70'erne en systematisk udflytning til Fredericia, hvor en ny og mere automatiseret produktion var både mere effektiv – og uafhængig af de ofte stridsløstne københavnske bryggeriarbejdere.

Situationen for B&W var mere kompliceret. 1960'erne havde været guldrandede, for den økonomiske vækst førte til en eksplosiv udvikling i efterspørgslen efter skibe. Men ligesom de andre danske værfter blev B&W hårdt ramt af krisen i 1970'erne og gik konkurs, men blev rekonstrueret i 1980. Det førte til frasalget af motorfabrikken til tyske MAN, mens værftsdelen langsomt blev tappet for kræfter og måtte lukke i 1996.

De frisatte smede fra B&W fik stort set allesammen arbejde, men deres svejsekompetencer kom ikke i spil igen. Da B&W endeligt i 1996 lukkede værftet, fik færre end en femtedel af medarbejderne arbejde inden for jern og maskiner, mens over 70 pct. fortsatte i forskellige serviceerhverv (Olesen, 2016).

Smedenes århundrede i København var nu helt definitivt løbet ud.

Efter smedene

Smedenes farvel efterlod store tomrum i byen. Fysisk lå store industriområder øde hen, fx hvor Laurids Knudsen og Titan havde ligget ved Tagensvej. Men også mentalt var byen i tomgang. 80'erne var en underlig tid at være ung i København. Socialdemokraterne i bystyret arbejdede for at renovere baggårdene for arbejdernes skyld, og studenterne solidariserede sig med dem. Realiteten var imidlertid, at arbejderne for længst var væk.

Byens kompas var gået i stykker. Michael Strunge gik deprimeret rundt og besang en revolution. Men den havde intet med arbejdere at gøre. Og hippierne blev afløst af yuppierne, der gik efter hurtige penge fx i ejendomsspekulation.

Det var ikke et oplagt sted for os at have børn. Så vi solgte andelslejligheden og var lykkelige for at få de samme 20.000 kr. for den, som vi selv havde givet.

I stedet flyttede vi til Gladsaxe. Der havde Erhard Jakobsen og hans generation af socialdemokrater bygget et nyt samfund på basis af de arbejdere og fabrikker, som var flyttet ud af København. Her var der en ung befolkning og nye børnehaver og skoler.

Selv uden arbejderne havde byen, København, dog styrker. De var blot mindre synlige – og lugtede heller ikke. Og det tog flere årtier for dem at manifestere sig.

De nye kræfter så umiddelbart meget forskellige ud. I direkte forlængelse af smede-eventyret fastholdt de nye ejere B&W-motorfabrikkens udviklingsafdeling i København med op mod 2000 ansatte, der fortsatte med at designe verdens mest avancerede store 2-takts dieselmotorer. De blev blot produceret andre steder. Carlsbergs hovedkvarter forblev også i København. Kun fra København kunne man styre virksomhedens kraftige internationalisering og dens fortsatte udviklingsaktiviteter.

Alle de store danske værfter blev lukket i 80'erne (altså undtagen B&W, der holdt lidt længere, og Lindøværftet, der blev holdt i live af Mærsk indtil 2012), men skibstrafikken kom helskindet igennem 70'ernes krise (med undtagelse af ØK, som faldt helt sammen, men overdrog størstedelen af flåden til Mærsk). Rederierne red – nu med Mærsk i spidsen – højt på globaliseringsbølgen og blev verdensførende på mange felter.

Andre service-erhverv som rådgivende ingeniører, virksomhedskonsulenter, advokatfirmaer og revisorer ekspanderede kraftigt og blev suppleret af software-branchen i alle dens afskygninger, fra produktsucceser som Navision til IT-konsulenthuse, og selv om den finansielle sektor godt nok skar ned på den direkte kundebetjening, så opbyggede den også avancerede ”back-office” faciliteter.

Fra et andet udgangspunkt begyndte industrierne omkring sundhedsvæsenet og den medicinske forskning for alvor at slå igennem internationalt. Nogle af de mange elektronikbaserede medico-fabrikanter fik yderligere succes på verdensmarkedet. Det gjaldt specielt høreapparatvirksomhederne, samt Coloplast og Radiometer. Blandt medicinalvirksomhederne havde Løvens og Lundbeck fortsat succes, men det var den vellykkede fusion af Nordisk Gentofte og Novo i 1989, der satte København på det medicinske verdenskort. Hvis B&W var flagskibet for det københavnske erhvervsliv i 1900-tallet, ser Novo Nordisk ud til at blive afløseren i 2000-tallet.

Industriproduktionen forandres

Så ud af 70'ernes og 80'ernes krise tog nye, stærke virksomheder over. De var mere specialiserede, og de kunne ikke umiddelbart siges at ligne hinanden, sådan som jernindustriens virksomheder gjorde det ved at være produktionsvirksomheder med metal som vigtigt råstof og med smede som helt nødven-

dige medarbejdere. Vi kan bruge samme metode som i Figur 1 til at undersøge industriens aktuelle udvikling i København – og sammenligne til Vest- og Sydsjælland.

Vi bruger i Tabel 1 dog en lidt anden vinkel. Her ser vi på alle de beskæftigede i en given industribranche i landsdelene Københavns Omegn og Vest- og Sydsjælland. Og vi bruger deres såkaldt ”socioøkonomiske status” – som siger noget om medarbejdernes kvalifikationsniveau – til at få en generelt indtryk af karakteren af erhvervsaktiviteten. Konkret måler vi andelen af ”medarbejdere på højeste niveau”, altså de højest kvalificerede, menige medarbejdere. (Der er ikke generelle definitioner på denne kategori, kun for hver branche. Men generelt bliver akademikere placeret her, sammen med branchedefinerede specialister.)

Når vi ser på perioden 2008-21, så faldt industribeskæftigelsen under finanskrisen markant i landet som helhed og er efterfølgende end ikke kommet tilbage på niveauet før krisen. Men i Københavns Omegn voksede den og udgør nu 11 pct. af hele landets industribeskæftigelse.

Tabel 1: Beskæftigelse i industrien i udvalgte landsdele (efter arbejdssted)

	Antal beskæftigede			Andel ”lønmodtagere på højeste niveau”		
	2008	2014	2021	2008	2014	2021
Hele industrien						
Hele Danmark	362289	289859	317090	7%	12%	15%
Københavns Omegn	32093	30562	34191	21%	32%	38%
Vest- og Sydsjælland	29328	22393	23290	4%	8%	9%
Medicinalindustrien						
Hele Danmark	16882	21469	27868	35%	44%	46%
Københavns Omegn	8459	11952	14583	43%	51%	56%
Vest- og Sydsjælland	2704	3421	3837	18%	28%	31%
Øvrig industri						
Hele Danmark	345407	268390	289222	6%	9%	12%
Københavns Omegn	23634	18610	19608	13%	20%	25%
Vest- og Sydsjælland	26624	18972	19453	3%	5%	5%

Kilde: Statistikbanken, tabel RAS301

Faldet i industribeskæftigelsen er især sket i udkantsområderne, og Vest- og Sydsjælland er et grelt eksempel. Her forsvandt næsten en fjerdedel af industriarbejdspladserne under finanskrisen, og stort set ingen er vendt tilbage. Generelt forsvinder industriarbejdspladser i udkanten af Danmark – men ikke omkring de store byer.

Ser vi nu på kvalifikationsniveauet og sammenligner på tværs af landsdele, så ligger Københavns Omegn meget markant højere end landsgennemsnittet. I 2021 var 38 pct. af alle medarbejdere i industrien i Københavns Omegn højestkvalificerede, mens andelen var 15 pct. for hele landet. En stor del af denne

forskel skyldes dog, at Storkøbenhavn har en meget stor medicinalindustri, som altid har mange højt-kvalificerede medarbejdere. Men selv hvis man sammenligner på tværs af landet og kun ser på medicinalindustrien, ligger Københavns Omegn højere.

Det gør den også for den øvrige industri. For den øvrige industri var landsgennemsnittet i 2021 for andelen af de højt-kvalificerede medarbejdere 12 pct. I Københavns Omegn var denne andel 25 pct., og i Vest- og Sydsjælland var den 5 pct. Samtidig var stigningstakten fra 2008 markant højere i Københavns Omegn, både i medicinalindustrien og i den øvrige industri.

Det betyder, at ”industri” må være noget andet i København end i Vest- og Sydsjælland. Det er ikke kun et spørgsmål om, at København har mere medicinalindustri, som uanset lokalisering har mange højt-kvalificerede medarbejdere. Det er også et spørgsmål om forskellen mellem en maskinfabrik i provinsen og en maskinfabrik i en storby.

Forandringer i produktionsvilkårene

Bag denne situation ligger (mindst) tre udviklingstendenser, som vi tydeligt ser udfolde sig overalt i erhvervslivet, men som er tydeligst omkring København, nemlig ① en mindre materiel, men mere kompleks produktion, ② et større krav om volumen og internationalisering og ③ en øget specialisering.

Det er for det **første** åbenlyst, at den fysiske produktion nu betyder mindre. Selve produktionen er stadig afgørende på mange områder, men det er mere designet af produktet og dets produktion, der er afgørende, end den egentlige produktion. Det er ikke selve ølbrygningen, der nu er kritisk for Carlsberg, snarere udviklingen af nye øl, ny bryggemetoder, nye distributionsmåder, nye brandingsmuligheder og nye organisationsformer. Det var heller ikke produktionen af selve diesel-motoren, som MAN kunne tjene penge på, men designet (og serviceringen) af den.

Novo Nordisk er et andet eksempel. Novo Nordisks produktion af insulinkrystaller ligger i Kalundborg. Her er der ferskvand til produktionen fra Tissø, der er en god havn, og byggegrundene er billige. Det er traditionelle begrundelser for lokalisering af fysisk produktion.

Men Novo Nordisk ”nøjes” ikke med at *producere* insulin. Produkterne skal også udvikles, afprøves, godkendes og markedsføres under indviklede regler og procedurer, hvilket kræver højt-specialiseret arbejdskraft, ikke bare lægefagligt, farmaceutisk og statistisk, men også juridisk, økonomisk, politologisk og kommunikationsmæssigt. Og oven i alt dette akkumulerer Novo Nordisk nu enorme mængder af data om deres millioner af insulin-brugere, som kan bruges til at udvikle nye produkter og serviceydelser til både patienter, læger og myndigheder.

Da NESAs, DONGs og flere andre selskaber fusionerede i 2006 til det, som nu er Ørsted, var fokus stadig på dansk produktion og distribution af elektricitet, olie og naturgas. Med udsigt til en afslutning på olie-eventyret i Nordsøen og en mulighed for i det hele taget at erstatte olie og gas med ikke-fossile energikilder, udvidede Ørsted forretningsområdet til at planlægge og iværksætte nye energiproducerende anlæg, ikke mindst vindkraft. Det kræver en dyb indsigt i de tekniske forhold, men den helt essentielle kompetence er for tiden at kunne binde teknikken sammen med finansiering og koncessioner i store projekter. Det er her, de nye forretningsmuligheder – og jobs – ligger. Det er en opgave for store teams af specialister inden for vindmøller, off-shore entreprenørarbejde, elektricitetsnet, politisk lobbying, projektf finansiering, koncessions- og kontraktsret, skatteforhold, klimaregulering etc.

Mærsk har frasolgt olieudvinding og supermarkeder og koncentrerer sig nu om rederiet. Men det at være rederi er nu ikke kun at sejle containere fra én havn til en anden. Det indebærer dyb involvering i havneanlæg, samarbejde med landtransportører og ikke mindst en minutøs styring og optimering af hver enkelt containers færd.

Så industrien er hastigt blevet mindre materiel og mere orienteret mod at udvikle og organisere de mere og mere komplekse forretningsprocesser.

Den *anden* udvikling handler om begrebet ”stor”. Før omkalfatringen i 60’erne og 70’erne var Højbro Andelsmejeri en pænt stor virksomhed i Sorø. B&W og Carlsberg var mastodonter i København. Nu er der ingen mejerier, der serverer en provinsby, men der er heller ingen ”store” bryggerier, der kan leve af at levere til Danmark. ”Stor” er nu for industriproduktion synonym med ”global”. Det er blevet meget sværere at gemme sig bag toldmure eller andre handelsbarrierer.

På disse globale markeder hersker den sædvanlige markedslogik: Det er meget vanskeligt at overleve med en lille markedsandel. De stordriftsfordele, som altid har ligget i fysisk produktion, er nu blevet suppleret med en lang række andre fordele ved at være en stor spiller på et marked. Det gælder forskning og udvikling, markedsføring, branding, IP-rettigheder, reguleringsoverholdelse (herunder miljøregulering), lobbyisme etc., for ikke at nævne simpel markedsmagt. Det er godt at være stor, og overalt i verden synes de enkelte brancher at blive mere og mere koncentrerede i disse år. Der bliver færre konkurrenter på hvert delmarked. På alle produkter eller services, der kan handles internationalt, lever man livet farligt, hvis man ikke har en stor markedsandel på verdensmarkedet. Du kan leve rigtig godt som en stor spiller på et nichemarked, men du overlever næppe som en lille spiller på et stort marked.

Det samme gælder for produkter, der har nationale markeder. Hvis et revisionsfirma kan betjene hele landet fra ét sted, så vil det kunne udkonkurrere de lokale revisionsfirmaer. For 50 år siden kunne du have et ”stort”, selvstændigt revisionsfirma i en større provinsby. Den mulighed eksisterer stort set ikke mere. Vi ser den samme tendens næsten overalt, ikke bare inden for de øv-

rige liberale erhverv fx arkitekttegnestuer, advokater, og tandlæger, men også i detailhandel, hoteller og restauranter, hvor kæderne stille og roligt erobrer markederne.

Den *tredje* udvikling, nemlig øget specialisering, springer til en vis grad ud af de to første: Hvis markeds kræfterne favoriserer de, som er størst på helt konkrete markeder, så vil hver virksomhed være begrænset i mulighederne for at erobre nabo-markeder og vil derfor fokusere på at udvikle deres styrke på kernemarkederne endnu mere. Mærskes fokus på rederiet er et eksempel på det. Virksomheden må derfor presse mest muligt ud af kernemarkedet og vil både optimere produktionsprocesser og værdikæder og udvikle nye produkter og services inden for det område, de i forvejen er førende på.

Det fører til en større kompleksitet, hvor hver komponent får sin egen organisation og egne optimeringslogikker, som ikke nødvendigvis er branchespecifikke. Det åbner for samarbejde med højtspecialiserede leverandører eller forskningsmiljøer på universiteterne. Denne efterspørgsel stimulerer udbuddet hos både leverandører og uddannelses- og forskningsinstitutioner, som herefter også kan betjene andre ”kunder”. Ud af det kommer et arbejdsmarked for personer med disse kompetencer.

Når Ørsted eksempelvis skal følge enhver af deres vindmøller verden over, Mærsk skal følge deres containere døgnet rundt, MAN kontinuerligt overvåger deres motorers performance, og Novo Nordisk styrer deres produktion af insulinkrystaller verden over i realtid, så ligner udfordringerne pludselig hinanden. De vil efterspørge løsninger hos leverandører og måske på forskningsinstitutioner, og de vil udvikle interne kompetencer på disse områder og dermed skabe en efterspørgsel hos uddannelsesinstitutionerne.

Det er disse processer, der danner stærke regioner. Silicon Valley er blevet paradeeksemplet. Men København er også inde i en sådan positiv spiral, hvor virksomhederne – uden at være i samme brancher – også har fælles udfordringer, der godt nok i første række bliver løst individuelt, men som alligevel gennem leverandører og arbejdsmarkedet fører til opbygning af regionalt baserede kompetencer.

Med disse tre elementer har vi et vigtigt bidrag til at forstå storbyens attraktion for selv industrivirksomheder: Når en større og større del af værdiskabelsen ikke ligger i den klassiske, fysiske produktion, og der ikke er krav om adgang til naturbetingede ressourcer (fx råvarer, land, havne), så vil også industrivirksomheder lokalisere sig efter andre kriterier. Nu spiller adgang til et veludviklet arbejdsmarked for højt kvalificeret arbejdskraft og til specialiserede leverandører en afgørende rolle. Og hvis dette gælder industrivirksomheder, så gælder det naturligvis i endnu højere grad for virksomheder, der er endnu mindre afhængige af naturbaserede ressourcer.

Som simpelt eksempel på denne dynamik kan nævnes en ikke-sjællandsk virksomhed: Det er nok ikke tilfældigt, at tøjgiganten Bestseller fra Brande har

store corporate funktioner på den vel dyreste adresse i Århus. Når Bestseller som andre store virksomheder har brug særlige kompetencer inden for fx finansiering og skat, så må virksomheden være, hvor disse specialister kan findes, både i dag og fremover. Det vender jeg tilbage til lidt senere.

De nye virksomheders kompetencekrav

Denne geografiske koncentration af specifikke kompetencer er velkendt. Vi kender dem fra fx ekspertisen omkring akustik, som i efterkrigstiden løftede ikke bare høreapparatvirksomhederne, men også danske højttaler- og ultralydsvirksomheder til internationale positioner. På det medicinske område har kompetencer omkring kliniske afprøvninger været en lille, men vigtig konkurrenceparameter for danske medicinfabrikanter. Og nu ser vi andre typer kompetencer materialisere sig. Det gælder finansiering, kontrakter og CO₂-emission, hvor både adgangen til specialiserede konsulenter og et voksende arbejdsmarked gavner alle.

Oven i alle disse specialist-kompetencer kommer så den generelle evne til at organisere projekter og virksomheder. Denne opgave rammer alle virksomheder og bliver i stigende grad en kritisk udfordring. Det er evnen til at koordinere den nye kompleksitet, altså at få de forskellige fagligheder og funktioner til at spille sammen i effektive organisationer. Denne opgave skal løftes på alle niveauer, fra bestyrelser og top-ledelse til de helt små dag-til-dag projekter. Mange af disse opgaver udføres af ”faglige” personer, men de bliver i stigende grad løst af generalister altså personer, der er trænet til at overskue og løse problemer, men som ikke nødvendigvis på forhånd kender til den konkrete materie.

Det tydeligste eksempel på denne udvikling er bemanningen af toplederposter i store, danske produktionsvirksomheder. De var indtil for 25 års siden tæt besat af ingeniører (dog ofte med en HD). Nu er de fleste lederstillinger besat med generalister inden for forretning. På alle de lavere niveauer ser vi samme tendens, hvor specialister og generalister blandes på nye måder for at drive organisationerne videre.

Det er et af svarene på, hvorfor specielt de samfunds- og erhvervsøkonomiske universitetskandidater har haft så stor succes på arbejdsmarkedet de seneste årtier. Det er derfor, at min egen arbejdsplads gennem 37 år, nemlig CBS, nu er en af de vigtigste leverandører af hoveder til Novo Nordisk. Vores kandidater har bla. været nødvendige for at holde styr på de stadig større og mere komplekse organisationer.

Dengang de københavnske virksomheders vigtigste udfordring var at få produceret de konkrete maskiner og metalvarer, da var smedene den arbejdskraftmæssige løsning. Og hvis udfordringen i dag er at udnytte højt specialiserede kompetencer i komplicerede organisationer, så er det akademikerne, der skal levere løsningerne. De er – i al deres forskellighed – de københavnske smedes

afløsere. De studerende, som i de sidste år af smedenes århundrede troede, at de kunne hjælpe smedene til at forblive de førende, blev i stedet den første generation af Københavns nye afgørende arbejdskraftressource. De overtog smedenes lejligheder, og efterhånden også deres centrale rolle i byens produktion.

Men hvor kom alle de akademikere så fra? Lad os se tilbage på det København, som jeg selv fraflyttede i firsere.

En by at leve i

Ud af det tomrum, som opstod, da jernet og de andre industrier fra 1960'erne begyndte at forlade København, dukkede langsomt en anden by op. På mange arealer, fx de svejsehaller, som lå over for mit fødehjem på Christianshavn, blev der bygget boliger, ligesom de gamle pakhuse blev bygget om. Det gav store lejligheder til folk, der ikke ville ud i selv de pæneste villakvarterer, men efterspurgte byens puls. Andre områder blev bare ryddet til midlertidige, grønne områder, som fx godstogslinjen gennem Nørrebro, så de lå klar til de nye industriproduktioner, som bystyret regnede med ville dukke op – men som aldrig kom. Og overalt blev beboelsejendomme købt som andelsboliger. De var billige, fordi ingen jo ville bo i København på det tidspunkt. Men andelsforeningerne havde en interesse i at udvikle både lejligheder og byrum – i begyndelsen stærkt subsidieret med byudviklingsstøtte. Lejligheder fik bad og toilet, en del blev slået sammen, og baggårde blev ryddet.

Byen blev også renere. Vores både i Svanemøllehavnen måtte ikke mere vaskes ugentligt for kulstøv fra Svanemølleværket. Infrastrukturen fulgte trop med cykelstier og efterhånden også metro. Kulturlivet blomstrede, og det blev ”hipt” at bo i byen. Så hipt, at mange lod være med at flytte ud med første barn.

Befolkningstallet i Københavns kommune toppede i begyndelsen af 50'erne med godt 750.000 indbyggere. Men der var voldsom bolignød, og rigtig mange boede meget tæt under elendige forhold – ofte med flere end to beboere pr. rum i lejligheden og uden toilet og varmt vand. Så det var ikke kun virksomhederne, der flyttede ud på grund af pladmangel. Med dem flyttede også arbejderne. Og affolkningen gik stærkt. I 80'erne var befolkningen i kommunen således helt nede under en halv million.

I 90'erne begyndte en ”genbefolkning”, der startede langsomt, men som efter 2008 har forøget befolkningen med ca. 10.000 om året, så der nu bor 650.000 indbyggere i Københavns kommune. Fremgangen var i starten ren tilflytning, typisk af unge mennesker, ofte studerende, og også mange, der blot søgte noget andet end deres uinspirerende provins. Men København tiltrak også mange sociale tilfælde, der flyttede til København, simpelthen fordi København havde de billigste lejligheder.

Denne fraflytning af erhvervsaktive familier og tilflytning af unge og sociale tilfælde uden megen indkomst slog bunden ud af kommunekassen. Så da befolkningstallet i slutningen af 80'erne var allerlavest, og rigtig mange erhvervsaktive med familie var forsvundet, var København reelt konkurs. Kun en modvillig redning fra Folketinget forhindrede en total nedsmeltning. København blev lagt i økonomiske håndjern, men fik til gengæld (omsider) Folketingets opbakning til fx metro og Øresundsbro. Herefter gik det langsomt fremad, ikke mindst fordi de unge tilflyttere blev voksne, fik børn og jobs og for en stor del så storbyen som deres hjemsted og dermed ikke flyttede ud til forstæderne.

Denne udvikling afspejles tydelige i børnetallet. Tæller man 0-årige i landsdelen Byen København, så var der 1986 knap 5.600. I 2022 var der 11.800. Sat i perspektiv, så blev hvert tiende danske barn i 1986 født i Byen København. Nu er det hvert femte (Statistikbanken, FAM111N). København er blevet Danmarks vugge. Denne udvikling skyldes dels et større antal kvinder i den fødedygtige alder og dels en øget fertilitet hos disse kvinder. Kvinderne (og deres mænd) bor i København, fordi der er arbejde, og de får børn, fordi byen er blevet børnevenlig.

Da vi selv (som nogle af de få) fik børn i København, havde vi udmærkede jobs. Men vi måtte vi kæmpe for en vuggestueplads. Og udsigten til at have børn i de nedslidte skoler var ubærlig. Nu er der nok vuggestuer, børnehaver og skoler – og i god kvalitet. Der er stadig en naturlig fraflytning af børnefamilier, men langt flere end tidligere bliver i København.

Det er disse børns forældre, der fylder de københavnske virksomheder med akademisk arbejdskraft. De er glade for at bo i byen og har gode jobs.

Det tykke marked vinder

Det københavnske arbejdsmarked for akademikere er blevet ”tykt”, forstået på den måde at der både er et stort og varieret udbud og en stor og varieret efterspørgsel efter akademikere. Det er også dynamisk i den forstand, at både udbud og efterspørgsel vokser både i mængde og variation. Det er en ideal-situation, som i sig selv er vækstskabende, for både arbejdstagere og arbejdsgivere vil gerne være på sådanne markeder. Sådant var det også for smedene i sidste århundrede, og det er den samme mekanisme, der gør, at Tinder dominerer dating-markedet. Alle vil gerne være, hvor man både kan blive set af mange og også selv har mange at vælge imellem. På arbejdsmarkedet betyder det, at både medarbejdere og virksomheder ønsker at være inden for pendlingsafstand.

Aktørerne på hver side af dette marked har forskellige styrker og svagheder. Personer kan flytte og skifte job. Deres boligvalg er reversibel, de kan altså flytte, og pendling er ofte en mulighed. Virksomheder er mindre mobile end personer. Når først de har valgt en lokation, så er det svært at flytte. Så i de særlige situationer, hvor virksomheder overhovedet kan vælge en ny lokalisering

(typisk ved etablering eller ved oprettelse af nye arbejdssteder), så er det en stort set irreversibel beslutning. Den bliver derfor meget grundigt overvejet.

I den beslutning indgår adgangen til alle typer input – og kunder – som vigtige elementer. Men når vi taler om arbejdspladser, der ikke er afhængige af naturlige ressourcer, så er arbejdskraften typisk det vigtigste input. Og det er ikke nok, at der lige akkurat er de rigtige personer. Der skal være et stabilt udbud af relevant arbejdskraft, ellers risikerer virksomheden at ende i et ”hold-up”, hvor arbejdstagerne kan presse den. Hvis man skal bruge akademisk arbejdskraft, så skal man derfor lokalisere sig, hvor arbejdsmarkedet for akademikere er ”tykt”. Og det er det i København. Så der skal meget gode argumenter til for ikke at vælge en placering i Storkøbenhavn, hvis akademikere er vigtige for forretningen.

Det kunne ligne Hønen og Ægget. I princippet ville arbejdstagerne måske gerne bo et andet sted end København, fx i Gedser. De flytter bare ikke, for der er ikke nogen jobs. Og tilsvarende ville en virksomhed måske gerne lægge sig i Gedser, bare ikke så længe, der ikke er nogen at hyre. Et sådant problem kunne løses ved en koordineret handling. Men det ville ikke være nok. For i den situation ville markedet stadig være ”tyndt”, så hvis medarbejderne flytter til bedre jobs, er virksomheden fanget i Gedser. Det samme gælder de ansatte. Hverken virksomheden eller ansatte vil være trygge ved kun at have hinanden som mulighed.

Det skaber en ”centripetalkraft”, der trækker både virksomheder og arbejdstagere ind mod København. Begge parter ser en fordel i at være i København. Det er den positive spiral, som nu driver væksten i København. Her finder vi så nu en masse unge familier, der har det godt, er veluddannede, men relativt billige i løn og – selv hvis de måske ville – har svært ved at flytte. Kan man som erhvervsliv ønske sig mere? Intet under, at det går godt for akademiker-baserede virksomheder i København.

Men det går også godt for en lang række andre virksomheder, som servicerer disse virksomheder og deres medarbejdere. København er også i stand til at opsyge store mængder af ufaglært arbejdskraft i erhverv som Handel, Transport, Rengøring, Hoteller og Restauranter og Kultur og Fritid.

København er altså ved at gentage succesen fra industrialiseringen, hvor byen rykkede fra resten af landet. Ingen ved, om København om 20, 40 eller 60 år løber ind i problemer af samme alvorlige karakter, som også ramte København by i sidste halvdel af 1900-tallet. Men foreløbig ser København ud til at ligge på en solid vækstkurve, trukket af et erhvervsliv, der nyder godt af de synergier, som kommer ud af tætheden af virksomheder og et tykt arbejdsmarked.

Plus og minus i Vest- og Sydsjælland

Lige så positiv udviklingen er i Københavns erhvervsstruktur og arbejdskraft-udbud, lige så trist ser det ud i Vest- og Sydsjælland, i hvert fald med hensyn til arbejdspladser. De kendte arbejdspladser bliver rationaliseret væk, og stort set ingen nye kommer til.

Novo Nordisk er dog pudsigt nok også lyspunktet for denne landsdel, for virksomheden har den meget store produktionsfacilitet i Kalundborg, som til stadighed udvides. Novo Nordisk beskæftigede (målt som beskæftigede i medicinalindustrien i Kalundborg kommune) 2.300 personer i 2008, hvilket blev øget til knap 3.100 i 2020. Nu er således hver sjette beskæftigede person i Kalundborg kommune ansat i Novo Nordisk. Samtidig voksede antallet af ”lønmodtagere på højeste niveau” fra ca. 400 til godt 1.000, mens beskæftigelsen for andre typer ansatte stort set ikke voksede (Statistikbanken, RAS301).

Det er godt for Kalundborgs kommune. Men nok ikke så godt, som man kunne have håbet på. For det ser ikke ud til, at Novo Nordisks behov for højt-kvalificeret arbejdskraft kan opfyldes af lokale. Antallet af bosatte akademikere i Kalundborgs kommune er i hvert fald ikke vokset ret meget. I 2008 boede der i kommunen 121 akademikere, der arbejdede i medicinalindustrien. I 2020 var det 230 (Statistikbanken, HFUDD16). Væksten i lokale akademikere kan således ikke følge med efterspørgslen efter højt-kvalificeret arbejdskraft. Mange højtuddannede pendler derfor, og mange er kun på Novo Nordisk i Kalundborg i en kort årrække.

Det er et problem, som netop skyldes, at det for disse specialister er meget attraktivt at være en del af et tykt marked for akademikere. Hvis de bor i Storkøbenhavn, kan de ubesværet skifte mellem arbejdspladser inden for overskuelig pendlerafstand. Hvis de slår sig ned i Kalundborg, er de stort set bundet til Novo Nordisk, hvis de ikke vil pendle meget langt.

Til gengæld er det ved en målrettet indsats lykkedes at skabe et velfungerende arbejdsmarked for fx operatører i Kalundborg. Operatørerne bosætter sig gerne i Kalundborg, dels fordi nu også Novozymes og Chr. Hansen etablerer sig i Kalundborg, og dels fordi operatørmarkedet i København ikke er meget større. (Pudsigt nok kaldes operatørerne sammen med en række andre faggrupper for ”smede” – ligesom de nu forsvundne københavnske. En hæderstiel!) Men med hensyn til akademikere halter det altså.

Det siger meget om det tykke markeds kræfter, at Novo Nordisk med Danmarks vel bedste employer-brand og verdens største og mest sofistikerede insulinproduktion i Kalundborg har så svært ved at rykke ingeniører til Kalundborg.

For hele landsdelen Vest- og Sydsjælland ser det heller ikke godt ud. Som vi så af Tabel 1, har Vest- og Sydsjælland siden 2008 mistet ca. 6.000 industri-arbejdspladser ud af de oprindelige godt 29.000, altså mere end 20 pct. Og som

vi så af tabellen, så er de tilbageblevne ikke blevet opkvalificerede. Beskæftigelsen i den største delbranche Handel (som inkluderer detailhandlen) faldt 8 pct., og i Transport var faldet 19 pct. Det historiske fald i beskæftigelse i landbrug, skovbrug og fiskeri fortsatte med et minus på 16 pct.

Men den mest markant udvikling fandt sted i Finanssektoren, hvor hele 36 pct. af arbejdspladserne forsvandt mellem 2008 og 2021, da mange filialer lukkede, og de mere komplicerede opgaver blev centraliseret, typisk i København.

Erhvervsmæssigt er alt dog ikke sort. Efter finanskrisen har brancherne Hoteller og Restauranter samt Kultur og Fritid vist fin fremgang, hvilket enten kan betyde mere turisme eller større lokalt forbrug af disse tjenesteydelser. Sektorerne Bygge og Anlæg samt Operationel Service er også i pæn fremgang. Det lokale byggeri klarer sig fint, og den massive strøm af (hurtigt-kørende) kassebiler ind til København om morgenen og hjem om eftermiddagen vidner tillige om en solid københavnsk indtjening for sjællandske håndværkere og servicevirksomheder.

Sjællandske udsigter

Der er altså ikke tale om en egentlig nedsmeltning på Vest- og Sydsjælland. Landsdelen har godt nok et af landets laveste niveauer for den gennemsnitlige erhvervsindkomst, på niveau med Fyn og Sydjylland. Men det har ikke ændret sig siden før finanskrisen. (*Statistikbanken, INDKP104*) Københavns kraftige vækst synes således ikke at have skadet resten af Sjælland.

Masser af mennesker har gode jobs og gode liv i Vest- og Sydsjælland. Problemet er ”bare”, at der er intet, der taler for, at Vest- og Sydsjælland kan få samme type arbejdspladser, som trækker væksten i København. De traditionelle erhverv (fra landbrug over industri til handel og transport) vil sandsynligvis opretholde deres produktionsomfang, men med stadig færre ansatte. Tilgangen af nye virksomheder inden for disse områder har været minimal de seneste årtier, og der er ingen grund til at tro, at det bliver bedre. Tværtimod må der fx forventes en stadig reduktion i den fysiske detailhandel under indtryk af den øgede internethandel. Det bliver endnu sværere fremover at opretholde lokale handelsmiljøer.

På industrisiden er Kalundborg undtagelsen. Her vil Novo Nordisk, Novozymes og fremover også Chr. Hansen kunne producere højeffektivt og måske tilsammen kunne skabe et lille arbejdsmarked for produktionsingeniører. Men desværre vil det nok ikke have nogen stor afsmittende effekt på resten af landsdelen. Vi vil sikkert også se udnyttelsen af natur-baserede lokaliseringsmuligheder, som fx Stigsnæs, der med dybvandshavn og landanlæg vil kunne fungere som terminal og som rensningsanlæg for svært forurenede spildevand (hvis udledningsproblemerne kan løses). En fortsat produktion af tunnelelementer efter Femern-forbindelsen kan måske også lykkes. Man kan også håbe

på en højere forædlingsgrad af landbrugets afgrøder og en udvidet turisme. Men det er alt sammen ”fugle på taget” og usammenhængende aktiviteter, som selv i gunstigste fald sandsynligvis ikke vil kunne opveje den forventede fortsatte effektiviseringsbaserede nedgang i beskæftigelsen i de eksisterende erhverv.

Befolkningsprognoserne peger i samme retning. Der bliver fx ikke mange ledige stillinger på gymnasierne de næste 10 år.

Det er dystre udsigter. Det minder om København i 1980'erne, hvor alt gik tilbage, og ingen vidste, at der var bedre tider på vej. Der er bare ikke rigtig noget, der kan pege i retning af en vending for Vest- og Sydsjælland. Det betyder ikke, at Vest- og Sydsjælland ikke fortsat kan være en aktiv landsdel. Den vil have gode jobs og godt liv. Men den vil ikke have den selvstændighed, som den havde for bare 50 år siden. Den vil være dybt afhængig af det København, hvor en meget stor del af dens børn nu bor og arbejder, og hvor mange sjællændere også fremover vil arbejde.

Det realistiske udgangspunkt må være, at væksten vil fortsætte i Københavnsområdet, drevet af det nye erhvervslivs behov for sikker adgang til højtuddannet arbejdskraft. Da denne udvikling i al væsentlighed er drevet af private virksomheders beslutninger om lokalisering, findes der sandsynligvis ingen politikker, der grundlæggende kan ændre denne udvikling. Hvordan skulle man politisk eksempelvis formå Novo Nordisk at flytte deres juridiske afdeling til Næstved? Og ville der overhovedet ændre det store billede?

Det er den erkendelse, som al politik på Sjælland må bygge på.

Det betyder imidlertid ikke, at bosættelsesmønstrene ikke kan ændres. Øget muligheden for hjemmearbejde kunne udmærket betyde, at flere vil bosætte sig længere væk fra København. Det samme vil kunne ske, hvis transportinfrastrukturen blev forbedret. Det ændrer bare ikke ved virksomhedernes lokaliseringsbeslutninger. De vil sandsynligvis stadig foretrække en storbylokalisering.

En bedre sammenhæng på Sjælland

Den oplagte konsekvens af denne erkendelse er et behov for en politisk styret planlægning på tre områder: Regionaludvikling, hospitalsdrift og trafikinfrastruktur. Med regionaludvikling menes planer for erhvervs- og boligbyggeri. Der synes p.t. ikke at være nogen som helst koordination mellem kommunerne på Sjælland om placering af nyt erhvervs- og boligbyggeri. Storkøbenhavn har haft uendelig stor glæde af den ”fingerplan”, som siden 1947 har givet retningslinjer for udviklingen af Storkøbenhavn. Planens ”spilleregler” har sikret et vist minimum af koordination. Men der er brug for nye planlægningsinitiativer, så kommuner og developers får klare signaler. By & Havn har sammen med Københavns kommune styret udviklingen i

København benhårdt, men det har efterladt resten af Storkøbenhavn (og Sjælland) udenfor. Det er på høje tid, at både Storkøbenhavn og resten af Sjælland bliver inkluderet i en langsigtet planlægning.

Region Sjælland har altid været et misfoster, uden noget central mødested og uden et sammenhængende transportsystem. Det svarer til at opdele Fyn i en Odense-region og en region for alle kystbyerne. I de mindst hospitalssektoren har lidt under dette problem. Det var helt forståeligt, at Region Sjælland måtte placere Sjællands nye supersygehus i Køge. Det følger den samme logik som beskrevet ovenfor om private virksomheders placering. Man er nødt til at placere sig tæt på det tykke arbejdsmarked for de nødvendige specialister på sygehuset. Og så ville det jo heller ikke give mening med et stort sygehus i fx Ringsted, når vejnettet ikke er centreret i Ringsted. Men supersygehuset og resten af hospitalsvæsenet burde jo drives sammen med Hovedstadens sygehusvæsen.

Heldigvis er det ikke bare regionen Sjælland, der har glæde af København. København har også brug for resten af Sjælland. København har brug for daglige serviceydelser, og København har brug for den arbejdskraft, som bosætter sig uden for selve København. Derfor må infrastrukturen på Sjælland styrkes markant. De radiale transportkorridorer skal kunne bringe personer og gods effektivt ud og ind af København. Det er nok den allervigtigste udfordring for et samlet Sjælland at sikre, at trafikken i og omkring København ikke bryder sammen. Det ville bremse væksten i København og reducere mulighederne for pendling og samhandel, til stor skade for resten af Sjælland. Men det tværgående trafiknet må også styrkes for at sikre mulighed for regionale knudepunkter for fx sundheds- og uddannelsesaktiviteter, så ikke alt skal omkring København.

Tilbage til Sorø?

København kunne også godt bruge for et sted at placere de borgere, der ikke mere har lyst til at være en del af det pulserende storbyliv. For nogle vil det være attraktivt at flytte ud af København efter endt arbejdsliv, og her er Vest- og Sydsjælland en mulighed. Mange gør det allerede, fx ved at omdanne deres sommerhus til helårsbolig, hvorved de kan realisere værdien af deres hus eller ejerlejlighed i byen. Men Sjællands boligmasse er ikke optimal for seniorer. Mange pensionister ønsker ikke at investere i fast ejendom, og de vil bo i tæt fysisk nærhed af andre, af lægehus og af indkøbsmuligheder og kulturtilbud. Et positivt eksempel er det ”aftægtskvarter” af lejeboliger tæt på det gymnasium i Sorø, som jeg selv og mange af de nuværende lejere gik på. Systematisk udvikling af de eksisterende bykerner med dette klientel i tankerne kunne revitalisere nogle af provinsbyerne.

For hele Sjælland ville det være en stor gevinst, hvis der var større mobilitet, ikke bare i form af daglig pendling, men også over livsfaser. Daglig pendling stiller krav til bedre infrastruktur i form af en effektiv kombination af veje

og jernbaner. Mobilitet over livsfaser kræver attraktive boliger, helst uden de store flytteomkostninger, dvs. lejeboliger. Fast ejendom binder i høj grad folk, men lejeboliger indebærer ingen formuerisiko og er gratis at flytte mellem. Flere lejeboliger tæt på skoler og stationer kunne gøre det billigere og mindre risikabelt for akademikerfamilierne at bosætte sig uden for det tykke arbejdsmarked.

Sjælland skal være nem at komme rundt i, så den kan hænge bedre sammen, både i det daglige og hen over livet. Min egen historie kunne blive et eksempel: Født i København, gået i skole i provinsen, uddannet i den indre by, fået børn i omegnen og arbejdet i byen – og så, måske tilbage til Sorø eller Skælskør? En Irma i Storgade eller på Algade ville hjælpe ...

Referencer*

- Hyldtoft, Ole, Københavns Industrialisering, 1840 -1914. Systime 1985
- Roslyng Olesen, Thomas, Da værfterne lukkede. Syddansk Universitetsforlag 2016
- Statistikbanken i Danmarks Statistik kan tilgås her: www.statistikbanken.dk. De nævnte tabeller er frit tilgængelige og giver mulighed for uddybning og opdatering.

* Essayet bygger i øvrigt på en bred vifte af litteratur. Mit faglige ståsted er jo en kombination af erhvervs-, industri- og by/regionaløkonomi med stor inspiration fra fx Paul Krugman og Edward Glaeser. Men i dette essay har jeg også trukket på erhvervshistorie fx Per Bojes erhvervshistorie ”Vejen til Velstand” (især bind 2 fra 2020) og virksomhedscases som Anders Riis’ om B&W ”Selandia – verdens første oceangående motorskib” (2012). Parallelt hertil har arbejderhistorie også været nyttigt, fx Anders Laubjergs bog ”Den Store Bølge” (2017) om Københavns smede. En udgivelse som ”Nørrebro – træk af en bydels historie” (1997) af Federspiel m. fl. har sammen med fx gamle jubilæumsskrifter for bydelens større virksomheder bibragt noget af den stemning, som herskede på Nørrebro dengang.

Københavns historie er beskrevet i flere værker, senest Gads Forlags nye værk ”København og historien” (2022), hvorfra ikke mindst Hanna Dahlstrøms bind om byens grundlæggelse har været nyttigt.

Københavns ulykkelige situation i 1980’ernes slutning er glimrende illustreret gennem det desperate opråb fra 1989, ”Hovedstaden? Hvad vil vi med den?”, fra den såkaldte ”Initiativgruppe om Hovedstadsregionen” og Holger Bisgaards ”Københavns Genrejsning” er et fint bidrag om udviklingen lige efter, set fra Rådhuset.

Beskrivelsen af de tidlige byers udvikling trækker primært på ”The dawn of everything” (2020), på dansk ”Altings begyndelse” (2022) af David Graeber og David Wengrow. Bogen er på samme tid en storstilet videnskabelig opsummering af de seneste 25 års arkæologisk og antropologisk forskning om samfundsdannelser i forhistorisk tid og en forunderlig fabulering over menneskenes muligheder for og vilje til bevidst at vælge samfundsformer.

Uden for den faglige sfære har Orhan Pamuks personlige skildringer af den dramatiske udvikling af Istanbul i romanerne ”Istanbul” og ”Dette fremmede i mig” været en velkommen opmuntring til at tage et personligt perspektiv på den historiske udvikling.